

NİGAR HƏSƏNOVA
FƏXRİYYƏ ABDULLAYEVA
AzTU
nigar,fəxri.@.mail.ru.

**DİLÇİLİK ELMİNDƏ FRAZEOLOGİZMLƏRİN
TƏDQIQI, ÖYRƏNİLMƏ TARİXİ, GÖRKƏMLİ ALİM VƏ
TƏDQIQATÇILARIN BU SAHƏDƏ FİKİR, RƏY VƏ
MÜLÜHİZƏLƏRİ**

Açar sözlər: dilçilik, frazeologiya, ingilis dili, azərbaycan dili, semantika.

Ключевые слова: лингвистика, фразеологис, английский язык, азербайджанский язык, семантика.

Key words: lingwstic, phraseological, english, azerbaijdani, semantic.

Nitqin dəqiqliyi və ifadəliliyi sözlərin, ifadələrin qanunu-ğün şəkildə işlədilməsindən asılıdır. Biz nitqimizi müəyyən qram-matik qaydalar əsasında qururuq. Sözlər kimi, bütövlükdə bir məna ifadə edən sabit birləşmələr də dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində böyük rol oynayır. Bir çox hallarda müəyyən mənanı bil-dirmək məqsədi ilə tək bir sözdən yox, vəhdət təşkil etmiş sözlər qrupundan da istifadə olunur.

Dildə olan bütün sabit söz birləşmələrinin, bölünməz ifadə və ibarələrin məcmusuna **frazeologiya** deyilir. Frazeologiya mənşəcə yunan sözü olub, **phrases-ifadə, logos-nəzəriyyə, elm** sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Frazeologiya sabit söz birləşmələrinin qanunauyğun inkişafını, mənşəyini və yaranmasını, xüsusiyyətlərini, forma və məzmun zənginliyini, işlədilmə imkanını, semantik və qrammatik strukturunu, söz və sərbəst birləşmələrlə və s. tədqiq edir.

1. Ümumi və xüsusi frazeologiyanın öyrənilməsi tarixi.

“Frazeologiya” terminini dilçilik aspektində ilk dəfə **Şarl Balli** işlətməmişdir. O, söz birləşmələrinin iki tipini qeyd edərək yazır ki, birləşmələrin birisi sözlərin sabit olmayan birləşməsidir. Bunlar daimi olmur, nitq prosesində yaranır və ona görə də nitq vahidlərini təmsil edir. Birləşmələrin bəziləri frazeoloji tərkiblər yaradır. Bun-lar dil sisteminə onun vahidləri kimi daxil olur.

Dilçilikdə dil haqqında elmin başqa sahələri kimi, frazeologiya da **iki hissəyə** ayrılır: 1) ümumi frazeologiya; 2) xüsusi frazeologiya.

1. Ümumi frazeologiyada bir sıra inkişaf etmiş dillərin frazeoloji materialların tədqiqindən alınan nəticələr ümumiləşdirilir və bunun əsasında frazeologiyanın ümumi problemləri müəyyənləşdirilir.

2. Xüsusi frazeologiyada isə hər bir konkret dilin faktları əsasında həmin dilin frazeoloji sistemi, semantik strukturu və s. cə-hətləri təsvir olunur.

Frazeologiya az öyrənildiyindən onun əsas tədqiqat obyektini təşkil edən söz birləşmələri üçün vahid konkret termin yaranmamışdır. Odur ki, bu sabit söz birləşmələri bir sıra dilçilərin əsərlərində müxtəlif adlar altında verilmişdir. Onlar sabit söz birləşmələrini frazeoloji vahidlər, frazeoloji birləşmələr, tərkib hissələrinə bölün-məyən söz birləşmələri, idiomatik ifadələr, idiomlar, frazemlər, fra-zeologizmlər və s. kimi çoxlu terminlər vasitəsilə adlandırmışlar. Belə müxtəliflik frazeoloji məsələləri dəqiq anlamağa maneçilik törədir və fikri yayındırır. Dildəki be-lə sabit söz birləşmələrinin “frazeologizm” termini ilə verilməsi daha məqsədə uyğundur. n təcrübəli tərcüməçilər də çətinlik-lərlə üzləşirlər. Onlar çox zaman bu frazeologizmlərin yanlış tərcüməsini verirlər.

Tədqiqatçılar frazeologizmlərin tərcümə problemlərini aradan qaldırmaq üçün müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər və müxtəlif tərcü-mə metodları təqdim etmişlər.

Bizim də əsas məqsədimiz İngilis dili frazeologizmlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi yollarını öyrənməkdən və tərcümə pro-sesində ortaya çıxan problemləri aydınlaşdırmaqdan, aradan qaldır-maqdan ibarətdir.

2. Frazeologizmlərin öyrənilmə tarixi.

Məlum olduğu üzrə dil tarixi, ictimai hadisədir. Onun bu cəhə-ti dilin başqa sahələri kimi, onun frazeologiyasına da aiddir. Belə ki, hər bir konkret dilin frazeoloji vahidləri də zəruri ehtiyac nəticə-sində tədricən formalaşaraq zənginləşmə prosesi keçirib və sistem halına düşmüşdür. Frazeologizmlər hər bir xalqın həyat və yaşayış tərz-i, sənəti-peşəsi, mifik rəvayətləri, dini və möhvümi təsəvvürləri, adət-ənənəsi, dünyagörüşü ilə əlaqədar yaranmış və indi də yaran-ma qdadır. Həm dildəki frazeoloji materialın məcmusu və həm də bunlar haqqında elm şöbəsi **frazeologiya** adlanır. Frazeologiyanın belə **iki mənə** ifadə etməsi dilçilikdə qüsurdur. Dilin leksik tərkibi **leksika**, leksikadan bəhs edən şöbəsi **leksikologiya** adlandırıldığı kimi, fra-zeoloji tərkibi bildirmək üçün frazika, frazika haqqında biliyi isə frazeologiya adlandırmaq lazımdır. Dilçilikdə az işlənmiş nəzəri problemlər hələ də çoxdur; mə-sələn, leksem və frazemlərin qarşılıqlı münasibəti, frazemlərin nitq hissələrinə olan münasibəti və s. Bütün bu məsələlərin həm xüsusi, həm də ümumi dilçilik planında həll edilməsi frazeologiya şöbəsi-nin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir.

Hər bir konkret dilin frazeologiyası **iki planda** tədqiq edilir: diaxronik və sinxronik.

1. Diaxronik planda dilin frazeologiyasının tarixən formalaş-ması və müasir dövrə semantik və struktur cəhətdən inkişafı öyrəni-lir.

2. Sinxronik planda isə dilin frazeologiyasının müasir vəziy-yətinin semantik və struktur cəhətdən təsviri verilir.

Frazeologiya dilçiliyin tam müstəqil şöbəsi kimi hələ çox gəncdir. Lakin, bu heç də o demək deyildir ki, frazeologiya məsələləri ilə əvvəllər məşğul olunmamışdır. Bu məsələ alimlərin diqqətini çoxdan cəlb etmiş və frazeologiya “gizli” inkişaf yolu keçmişdir. Frazeoloji vahidlərin birinci müşahidəçiləri-lüğət tərtib edənlər-leksikoqraflar olmuşdur. Lüğət tərtib edənlər bəzi sözlərin mənalarını itirdiyini müşahidə etmişlər. Belə vəziyyət, adətən, bu və ya başqa söz bölünməz birləşmə tərkibində olduqda nəzərə çarpmışdır. Filoloqların diqqətini cəlb edən frazeoloji materialı dəfə məcmuə şəklində toplanmaqla kifayətlənmiş, bunların xüsusiyyətlərinə, məna və quruluşlarına, müxtəlif tipə malik olduqlarından fikir verilməməmişdir. “Rusiyada belə məcmuələr üç yüz il bundan əvvəl meydana gəlmişdir.” Dilçilik ədəbiyyatında frazeologiyanın tədqiqat obyektindən bəhs edən müəllifləri **iki qrupa** bölürlər:

1. Ümumiyyətlə hər hansı bir dildə hazır şəkildə olan söz birləşmələrinin hamısını frazeologiya hesab edənlər.

2. Dildə hazır şəkildə olan söz birləşmələrinin hamısını deyil, onlardan nitq və ya dil vahidlərinə ekvivalent olub, komponentləri məna və quruluşca parçalanmayan qismini frazeologiya adlandıranlar.

Dilçilikdə bunlardan birincisi **“geniş mənada frazeologiya”**, ikincisi **“dar mənada frazeologiya”** adlandırırlar.

Dildə hazır şəkildə işlədilən söz birləşmələrinin hamısını frazeologiya hesab edənlər:

Rus dilçilərindən L.A. Bulaxovski frazeologiyaya hazır şəkildə sitat materialı kimi baxaraq, ümumiyyətlə fikir mübadiləsi zamanı istifadə edilən sabit söz birləşmələrinin hamısını frazeologiyanın tədqiqat obyektinə hesab edib, ona belə tərif vermişdir:

“Frazeologiyaya, adətən, dildə məna cəhətdən parçalanmayan, lakin işlək sitat materialı kimi möhkəmlənən atalar sözləri, məsələlər, yazıçıların “qanadlı sözlər” şəklində düşmüş ifadələr və bunun kimiləri daxildir. Onlar müəyyən bütövlük təşkil edən söz birləşmələridir.

B.N. Qolovinin fikrincə isə frazeologizmlər danışan tərəfin-dən hazırlanır. Onlar dildə hazır şəkildə mövcuddur. Hamı onlardan hazır şəkildə dil vahidi kimi istifadə edir.

A.İ. Yemifovun tərəfindən frazeologiyanın tədqiqat obyektinə daha genişləndirilərək frazeoloji birləşmələrin sırasına idarə ştampları, istehsal-texniki ifadələr və s. daxil edilmişdir.

Rus dili lüğətində frazeologiyaya verilmiş tərifdə sabit söz birləşmələrinə və ifadələrin məcmusu ilə yanaşı, ədəbi cərəyanlara, müəyyən dövrdəki ictimai təbəqələrə ya qruplara məxsus üslubi ifadələr də frazeoloji vahid

hesab olunur. Rus dilçiliyində N.M.Şanski frazeologiya üzərində əhəmiyyətli araşdırmalar aparmışdır. N.M.Şanski “frazeoloji ifadə” adı ilə dildəki iki və daha artıq çox vurğulu sözdən ibarət mənaca tam, söz tərkibi və quruluşca sabit şəkildə işlənən vahidləri nəzərdə tutur.

A.A.Reformatski, yuxarıda tədqiqatçıların qeyd etdiklərindən əlavə olaraq, dildəki “spesifik sözləri” də frazeoloji vahid hesab edir və əhalinin müxtəlif qrupunun nitqi üçün spesifik olan sözləri və söz birləşmələrini “frazeologiya” adlandırır. O, öz dərsliyinin sonrakı nəşrində bu meyarı dəyişdirərək, frazeologiyaya aşağıdakı tərifini verir:

“Əhalinin sinfi mənsubiyyətinə və ya ixtisasının əlamətinə, ədəbi cərəyanlara və ayrı-ayrı müəlliflərə məxsus spesifik söz və ya söz birləşmələrini “frazeologiya” adlandırmaq olar.”

A.A.Reformatskinin bu tərifindəki spesifik sözlər müstəsna olmaqla, bir sıra başqa dilçilərdə frazeologiyayı geniş mənada nəzərdə tuturlar. Y.M.Qalkinafederok, Q.Dementiyeva, A.P.Mordvilka, S.Q.Qavrin, Y.R.Qepner, S.A.Fessalonitski, İ.V.Arnold, L.P.Smit, V.N.Telya dildə hazır şəkildə olan söz birləşmələrinin hamısını frazeologiya hesab edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərə qədər türkoloji tədqiqatlar-da da frazeologiyanın obyektinə, əsasən, geniş mənada nəzərdə tutulmuşdur.

Dildə hazır şəkildə işlədilərək komponentləri mənə və quruluşca parçalanmayan söz birləşmələrini frazeologiya hesab edənlər:

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tədqiqatçıların xeyli hissəsi dildə olan bütün və hər cür sabit söz birləşmələri deyil, onların müəyyən qismini frazeologiya adlandırır və bununla əlaqədar olaraq frazeologiyaya müəyyən tərif verirlər:

Ədəbiyyat:

1. H.Bayramov: Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. B.1961.
2. В.П.Жуков: Русская фразеология. Москва, 1986 г.
2. Ожегов С.И. О структуре фразеологии. М.1974.

**Н.Гасанова,
Ф.Абдуллаева**

Исследование фразеологизмов в лингвистике Резюме

Основной целью предлагаемой статьи, является исследование фразеологических единиц. В статье кратко проанализированы доселе высказанные идеи и предположения в области вариантности и синонимии фразеологических единиц. Исследование английской фразеологии в диахроническом плане постепенно набирает силу.

Однако имеющиеся работы посвящены в основном диахроническому изучению слово сочетаний. Изыскания подобного рода в области фразеологии. А настоящей статье делается попытка сделать научное исследования в этом направлении. Кроме того, в данной статье особое внимание уделяется на перевод фразеологических единиц с английского языка на родной язык. В статье исследуются источники крылатых слов об их использовании в художественной литературе и об их свойствах. Отличается что крылатые слова образуются в разных условиях. По определенным причинам кроме того существуют различные ученые с несколькими точками зрения

**N.Hasanova,
F.Abdullaeva**

Recherches phrazeologicals of linguistic Summary

This leaving paper is devoted to the classification of frazeological units and their structural – semantic peculiarities. The very article 8 pages and acquires summary and bibliography. As a result of our scientific investigation we have come to such a conclusion. Frazeology is really considered to be the treasure of any language. In frazeology the history of people, their culture, social life as well as their traditions find their reflection.

Surely when we address frazeologizms our speech, becomes rich and interesting. Relying upon frazeologizms we achieve to get rid of monotonious speech. In our article we have especially stressed the classification of the frazeological units. Introduce frazeological synonyms, homonyms and antonyms. Later we underlined the difference between frazeological and leksikal meaning. Thus we have become once more witnesses of the fact

that the frazeology which is considered to be one of the branches of lexicology plays the important role in the development and enriching of speech. In the article it is considered operating of predicative phra-seological units in the complex sentences. It is compared closed and unclosed phraseological units. Closed predicative phraseological units operate like a ready sentences and prevent including in the idioms any new words.

**Rəyçi: Nuriyyə Rzayeva
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**